

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון **תשפ"ג**

כרך י

עורכים:

פרופ' משה צפור
ד"ר אליסיה גרינבנק
ד"ר אפרת בנג'ז

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' שונית רייטר
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשפ"ג 2023
ISSN 2664-553X

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"ר אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@washington.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

5	דבר ראש המכללה
7	דבר המערכת
11	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות ומקרא

17	מאימתי קורין את שמע - קשת ההתייחסויות לשאלת סוף זמן קריאת שמע כמשקפת יחסים משתנים לזיכרון, לאדם ולהלכה	צחי כהן
29	'כי אישה כושית לקח' (במדבר יב, א)	יוחנן קאפח
53	אופיר המקראית: קופים ותוכים	מאיר בר אילן
73	הבנת נבואות ירמיהו תוך מבט על תקופת הזמן והמקום בהן נאמרו	ציפורה שויצקי

שער שני | חינוך והוראה

95	פרספקטיבה משווה: התנהגויות אזרחיות של מורים בעבודה עם ילדים במצבי סיכון בזמן שגרה ובזמן חירום	טניה לוי גזנפרנץ
117	הדרכה פדגוגית למורה צרודה שמתקשה בניהול כיתה: תיאור התערבות	סברין תגת ואליעזר יריב
137	מהבסיס הצבאי לכיתת הלימוד: נרטיבים של קצינים ונגדים פורשי צה"ל אשר בחרו בקריירה שנייה בשדה החינוכי	אורן כהן זדה
159	איכויות ההנמקה האוטוביוגרפית בסיפורי חיים של מתכשרות להוראת אנגלית	מירי תא-שמע באום

177	תחושת מסוגלות אימהית ומידת שביעות הרצון מהחיים בקרב אימהות לילדים על הרצף האוטיסטי ואימהות לילדים עם התפתחות טיפוסית	אליסיה גרינבנק ודניאלה מנזין
191	פניות פסיכולוגית, קשיבות ועומס קוגניטיבי בקרב סטודנטים עם לקויות למידה וסטודנטים ללא לקויות למידה	סאאיד בשארה ואפרת בנג'ו
215	"הזום נוח אבל מפספסים את המפגש" - שביעות רצון מלמידה מקוונת או משולבת בקורס התאמה למטפלים במערכת החינוך	שירלי הר צבי (הכהן), עטרה פישר, עינת פולק ומיקי (מרים) עופר-ירום

שער שלישי | חינוך גופני ובריאות

243	"הקרב מגע נתן לי ביטחון ורוגע" - המניעים של מתאמנים ומתאמנות לבחירה באימון קרב מגע, והגורמים להתמדה באימון לאורך שנים	זאב כהן ועידית סולקין
265	תוכניות התערבות המשלבות ספורט אתגרי ופעילות חוץ סביבתית (ODT) ככלי להעצמה ולשיפור כישורי חיים בקרב ילדים ובני נוער - מאמר דעה	רולי חדש, דני מורן ויובל חלד

שער רביעי | לשון ומוזיקה

281	האופרה אידומנאו מאת בלדסרה גלופי (1756) בין טרגדיה יוונית לאופרה סרייה איטלקית	אפרת בוכריס
309	למה זה תשאל לשמי? שמות פרטיים הבנויים בתבנית הפועל - מן המקרא ולאורך הדורות	ברוריה אדמוני

מחברי המאמרים

ד"ר אדמוני קולמן ברוריה

החוג ללשון ולהבעה עברית, המכללה האקדמית אשקלון

bruriad@netvision.net.il

ד"ר בוכריס אפרת

החוג לתנ"ך, החוג למוזיקה והחוג לחינוך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון

efratb1967@gmail.com

ד"ר בנג'ו אפרת

החוג לגיל הרך והחוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון; החוג

לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל

bengiog@gmail.com

פרופ' בר-אילן מאיר (אמריטוס)

המחלקה לתלמוד והמחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן

madualo@gmail.com

ד"ר בשארה סאאיד

החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל; המחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה,

האוניברסיטה הפתוחה

saiedbs@gmail.com

ד"ר גרינבנק אליסיה

ראשת החוג לחינוך מיוחד, החוג לחינוך משלב לתואר שני, המכללה האקדמית לחינוך

גבעת וושינגטון

gralicia2@gmail.com

ד"ר הר-צבי (הכהן) שירלי

ראשת המסלול והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות

shirhar68@gmail.com

חדש רולי

דוקטורנט בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל

rulifit@gmail.com

פרופ' חלד יובל

פרופסור מן המניין, ראש המסלול לתואר שני בחינוך גופני, סמינר הקיבוצים
yuvalhele@gmail.com

כהן זאב

דוקטורנט במחלקה לאמנויות, המעבדה לחקר מדעי המוזיקה, אוניברסיטת בן-גוריון
zeev@kravmagaimpact.com

ד"ר כהן צחי

ראש המסלול לתואר שני בלימודי יהדות, הקריה האקדמית אונו
evic41@gmail.com

ד"ר כהן זדה אורן

החוג לחינוך והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות
cohenzad@gmail.com

פרופ' יריב אליעזר

פרופסור חבר, ראש החוג לחינוך משלב לתואר השני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת
ווישינגטון
elyariv@gmail.com

ד"ר לוי גזנפרנץ טניה

ממונה מחוזית התכנית הלאומית לילדים ונוער 360 במשרד החינוך במחוז צפון; המסלול
לתואר שני במנהל החינוך, מכללת תל-חי
tanaiilan@gmail.com

פרופ' מורן דניאל

פרופסור מן המניין, המחלקה לניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת אריאל
dani.moran@sheba.health.gov.il

ד"ר מנזין דניאלה

מנהלת אקדמית קמפוס אילת במרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט; החוג לחינוך מיוחד.
danielam@l-w.ac.il

ד"ר סולקין עידית

החוג לגיל הרך, החוג לחינוך מיוחד והחוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת
ווישינגטון; החוג לחינוך והחוג לחינוך מיוחד, מכללת תלפיות
iditsulkin@gmail.com

ד"ר עופר-ירום מרים (מיקי)
 החוג לחינוך מיוחד, מכללת סמינר הקיבוצים
 mickey.yarom@gmail.com

פולק עינת
 החוג לקלינאות תקשורת, מכללת הדסה; דוקטורנטית במחלקה לחינוך אוניברסיטת בן גוריון
 einatpo10@gmail.com

ד"ר פישר עטרה
 החוג לחינוך מיוחד והחוג לגיל הרך, מכללת אפרתה ומכללת בית רבקה
 atarahfisher@gmail.com

ד"ר קאפח יוחנן
 דיקן אקדמי, מכללת אורות ישראל; החוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
 ykapah@gmail.com

ד"ר שויצקי ציפורה
 גמלאית החוג לחינוך והחוג לתנ"ך, מכללת אורות ישראל
 zipora.sh@gmail.com

ד"ר תא-שמע באום מירי
 ראשת החוג לאנגלית, המכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון
 mirimtb@gmail.com

תגת סברין
 מורה לשפה וספרות ערבית בחטיבת הביניים ג' "אלרואיא" בכפר ירכא
 sabreentagat43@gmail.com

מאימתי קורין את שמע קשת ההתייחסויות לשאלת סוף זמן קריאת שמע כמשקפת יחסים משתנים לזיכרון, לאדם ולהלכה

צחי כהן

תקציר

באמצעות קריאה צמודה-פנומנולוגית נבקש להעלות את חוויית הקורא הפוגש במשנה ברכות א:א, כמפתח להבנת הצבתה של המשנה הזו בראש החיבור כולו. עוד נבקש להראות את הממדים המשתנים של היחס לזמן כניסיון לעצב תפיסת אדם, מקום ויחס להלכה. בין השיטין נצביע על מטא-תפיסות לגבי ההלכה ומקומה ההגותי וההיסטורי המוצפנות במשנה ראשונה זו.

כלב המשנה עומדת מחלוקת משולשת, היוצרת עימות וזיקה בין שתי עמדות קיצון ועמדה אחת ממצעת. את עמדת ר' אליעזר נציע לזהות כמשנה משמרת המבקשת לדבוק בערכי הטהרה, ותמונת הזמן שהיא מکتובה מתפשטת גם לתחומי התפילה וקבלת עול מלכות שמיים. רבן גמליאל, לעומתו, מביט קדימה, אל עולם חסר מקדש, ומבקש לתת לאדם כלים חלופיים. רבן גמליאל מציע להתחבר לזמן האוניברסלי, האסטרונומי, כפי שהציעו חכמים, ומזמין את בניו ואת לומד המשנה לראות את הפעולה החינוכית שמחוללים חכמים על ידי מעבר זה לעולם של ערכים וגבולות, אך גם של קשב וגמישות אפשריים.

מַאיִמְתִי קוֹרִין אֶת שְׁמַע בְּעַרְבִים?	1
מִשְׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנְסִים לֶאֱכֹל בְּתְרוּמָתָן,	2
עַד סוֹף הָאֲשֻׁמוּרָה הָרֵאשׁוֹנָה, דְּבַרִי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר.	3
וְחֻכָּמִים אוֹמְרִים, עַד חֻצוֹת.	4
רַבֵּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר, עַד שִׁיעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר.	5
מִעֲשָׂה שֶׁבָּאוּ בְּנֵי מִבֵּית הַמִּשְׁתָּה,	6
אָמְרוּ לוֹ, לֹא קָרִינוּ אֶת שְׁמַע.	7
אָמַר לָהֶם, אִם לֹא עָלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר, מוֹתְרִין! אַתֶּם לְקָרוֹת.	8
וְלֹא זֶה בְּלִבְדִּי,	9
אֶלָּא כָּל (מָה) שֶׁאָמְרוּ חֻכָּמִים עַד חֻצוֹת,	10
מִצְוֹתָן עַד שִׁיעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר.	11
הַקָּטָר חֲלָבִים וְאַבְדִּים (וְאִכִּילַת פִּסְחִים), ²	12
מִצְוֹתָן עַד שִׁיעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר.	13
(וְ) כָּל הַנְּאֻכָּלִים לְיוֹם אֶחָד,	14
מִצְוֹתָן עַד שִׁיעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר.	15
אִם כֵּן, לָמָּה אָמְרוּ חֻכָּמִים עַד חֻצוֹת?	16
אֵלֶּא ³ לְהִרְחִיק אֶת הָאָדָם מִן הָעֵבֶרָה:	17

תּוֹרָנִים: מִשְׁנָה, בְּרֻכּוֹת, רַבֵּן גַּמְלִיאֵל, סִיפּוֹר, זְמַן, מִקְדָּשׁ, חוֹרְבָן, קְרִיאַת צְמוּדָה, פְּנִמְנוֹלוֹגְיָה, הַלְכָה וְסִיפּוֹר

1 כַּךְ בְּכַתְ"י קוֹיפְמָן, נוֹסַח הַדְּפוּסִים: "חִיִּיבִין".

2 בְּכַתְ"י קוֹיפְמָן נִכְתַּב בְּאוֹתוֹת אֲבֵל נִמְחַק עַל יַדֵי הַנִּקְדָּן.

3 כַּךְ בְּכַתְ"י קוֹיפְמָן, נוֹסַח הַדְּפוּסִים: "כְּדִי".

1. פתיחה ומשמעות

המשנה הראשונה,⁴ הפותחת את פרק א' של מסכת ברכות, מהדהדת באמצעות המבנה והאמצעים המשלבים בה את מאפייניה הצורניים הבולטים של המשנה:

האחרת הפעולה, מעשי הפרט כחלק מן הכלל

המשנה פותחת בשאלה (שורה 1), המנוסחת בגוף נסתר רבים - "קורין". בניסיון לאמץ את נקודת המבט של קורא תמים הניגש לראשונה לקריאת ולימוד המשנה, עולות מספר שאלות לאור ניסוח זה: מדוע יש צורך בקביעת זמן לתפילה? מדוע הפנייה היא בלשון רבים ולא בלשון יחיד?⁵

המשנה פותחת כמשיחה לפי תומה, ללא הקדמות וטענה לסמכות.⁶ יש עוצמה בסתמיות זו. ללא הסבר או נימוק מארגנת המשנה את מרחבי העשייה והזמן של האדם ושל החברה. האדם הפרטי מוצא עצמו נסחף אל תוך כלל, שיטה ומסגרת המקיפים אותו מכל צדדיו.

ייתכן שניתן להרחיב כאן את המבט ולהציע שהמשנה, כבר בראשית החיבור, מרמזת כאן לתפיסה שלפיה מעשי הפרט הם לעולם חלק מכלל. נושא זה יחזור כמוטיב במשניות הלכתיות נוספות, אולם עורך המשנה בחר להדגיש נקודה זו כבר בראשית חיבורו. במקרה הזה, עוד בטרם ההכוונה לתפילה בציבור, מנוסחת התפילה כהזמנה למעשה ציבורי, להצטרפות לציבור המתפללים בנוסח ובמועד אחידים.

המחלוקת

הקורא התמים שקורא את המשנה לראשונה, שומע קול סמכותי המציב גבולות, זמנים ונימוקים להלכות קריאת שמע של ערבית (שורות 2-3). הקול הזה מקבל בהמשך שם:

4 נחלקו החוקרים האם זו אומנם המסכת הראשונה במשנה. ראו דעות שונות אצל מור, שגית, "קריאה מחודשת במסכת ברכות: פרקטיקות טקסיות היוצרות 'מיתוס מכונן'", **מדעי היהדות, כרך 44** (תשס"ז), עמ' 79-104.

5 על שאלה זו ניתן להשיב שזו דרכה של לשון המשנה, לנסח את ההווה, את המתרחש בשגרה, בלשון נסתר רבים. להלן נבקש להוסיף נדבך מעבר לתשובה זו. שאלה זו עומדת במרכז עיונו של ליברמן, שאול, **תוספתא כפשוטה, ברכות**, ניו יורק: בית המדרש לרבנים באמריקה, 1955, עמ' 2. 6 הגיוני יותר היה לפתוח את המשנה בשושלת המסירה המקנה סמכות לדברי חכמים, מעין זו המנוסחת באבות א, א או בראשית ההקדמה לספר המצוות לרמב"ם. למרכיב זה נתן דעתו הלברטל, משה, "ספר המצוות לרמב"ם, הארכיטקטורה של ההלכה והתיאוריה הפרשנית שלה", **תריבץ כרך נט**, חוברת ג/ד (ניסן-אלול תש"ן), עמ' 457-458.

"דברי ר' אליעזר" (סוף שורה 3). ומתברר שלא רק שהקול האפודיקטי, מציב הגבולות, הוא אינו "הלכה הפסוקה", הדין הקובע והמוחלט, אלא לפתע מופיעה עמדה החולקת על דבריו, ולא סתם עמדה, אלא עמדה בעלת סמכות של רוב, של מעמד, עמדת חכמים (שורה 4). ומייד אחר כך נשמעת דעה שלישית, דעת רבן גמליאל (שורה 5). אם כן, מהי ההלכה? מה צריך לעשות? מהו החיבור הזה אם לא חיבור שבא לומר מה יש לעשות ומתי?⁷

המשנה מבקשת להרגיל את הלומד כבר מראשית הדברים למצב של מחלוקת, למצב של אופי שיחתי המציב אפשרויות זו כנגד זו. כבר מראשית הדרך לא מתיימרת המשנה כחיבור להיות הלכה פסוקה אלא טקסט שיחתי ומרובה קולות. גם במובן הזה מעצבת המשנה הראשונה את ה"טון" של החיבור כולו.

זיכרון המקדש

המשנה בנויה כיאסטית, סביב ענייני הכהונה, הטהרה והמקדש. לכאורה פותחת המשנה בכהנים (שורה 2) ומסיימת בהקטר החלבים ובאכילת הקורבנות (שורות 12+14), המסורים לכהנים. להלן נבקש לחדד את המבט בנקודות אלה, אבל מן הבחינה המבנית, הראשונה, בוודאי יש בעצם קיומם של אזכורים אלה מסר משמעותי.

המשנה כפרויקט, ניסוח ההלכה הכוללת של חיי האדם משקיעה ועד שקיעה, מלידה ועד מיתה, מראשית השנה ועד אחרית השנה, בכל משאיו ומתניו, מגעיו האנושיים הפרטיים והמסחריים, היא בו-בזמן גם מעשה של קודש ותחליף וזיכרון למקדש. המשנה נערכה למעלה ממאה שנה לאחר חורבן הבית, ומקדישה נפח עצום של דיונים לזיכרון המקדש ולקורבנות המוקרבים בו. דומה ששאר חלקי המשנה, העוסקים בסדר הדין, בדין האישי, בדין הפיליילי ובדין האזרחי, מבקשים ליצור אנלוגיה שמשמעותה היא שאת אותה חוויית קדושה כוללת, המפגש עם המופשט והאלוקי בעולם הזה, בבית אבן ובקורבנות בשר, ניתן לחוות גם ב"חיים עצמם".

קבלת עול מלכות שמים – המשמעות הרוחנית של המצוות?

לכאורה פותחת המשנה בהלכות קריאת שמע של ערבית מכיוון שזו הפעולה הראשונה שעושה האדם ביום (המתחיל כידוע מהערב). אולם דומה שהבחירה, ללא נימוק וללא הקדמות, לפתוח דווקא בקריאת שמע של ערבית ולא במצווה אחרת שזמנה בראשית היום היא בחירה מכוונת.⁸

7 לרקע אודות המחלוקת כצורת שיח ראו עפרה מאיר, "משיבים או שואלים: להתפתחות הרטוריקה של המחלוקת בספרות חז"ל בארץ-ישראל (מאמר ראשון)", **דפים למחקר בספרות** 8, 1991-92, עמ' 159-186. מאמר שני, **דפים למחקר בספרות** 9, 1993-94, עמ' 155-174.

8 ראו בעניין זה את הקדמת ספראי וספראי, **משנת ארץ ישראל, ברכות**, ירושלים: מכללת ליפשיץ,

פתיחת החיבור העוסק בכלל המצוות המוטלות על האדם דווקא במצווה זו, על אופייה המיוחד, נושאת משמעות. ברכה הפתוחה והמעשית לא מרחיבה המשנה בדברים אודות משמעות זו, אולם ההכרעה העריכתית למקם את הלכותיה של מצווה זו דווקא בראשית החיבור משרה מרוחה על החיבור כולו. המצוות כולן מקבלות משהו מאופייה של קריאת שמע. עצם העיסוק במצוות וההימנעות מהאיסורים, הכניסה לתוך המערכת המחייבת של ההלכה, הופכת בדרך זו להיות ביטוי של קבלת עול מלכות שמיים.

גמישות החוק ותוקפו – הסיפור!

לאחר מחלוקת משולשת, מופיע לפתע "מעשה" (שורות 6⁹-11). יהא אשר יהא מקומו של המעשה בתוך חיבור הלכתי, אפודיקטי ואפילו קזואיסטי,¹⁰ מיקומו של מעשה בלב המשנה הראשונה הוא אמירה מהדהדת בפני עצמה.¹¹ ניתן לומר שהמעשה מגמיש את החוק, הופך אותו לנוקשה פחות ולסיפורי יותר. במובן מסוים הסיפור מציע תמונת מציאות גמישה יותר מאשר החוק הנוקשה והסיבתי. הסיפור מצייר מציאות שיש בה יותר מאפשרות אחת ותוצאה אחת לכל מעשה. המעשה הספציפי כאן, רבן גמליאל מוצא פתח לאפשר לבניו לקרוא את שמע ותוך כדי כך חושף לפנייהם את מה שהוא חושב שעומד ביסוד דעת חכמים והמעשה בכלל.

כבר המשנה הראשונה רוצה לאפשר ולרמוז על גמישות זו, ולעצב עולם שהוא גם הלכתי ומוחלט אך גם גמיש וקשוב וחינוכי. הדבר מתבטא בסיפור על דמויות היסטוריות שממחיש שהנושאים והכללים הנידונים במשנה רלוונטיים ב"עולם האמיתי" ומיושמים על ידי דמויות היסטוריות מרשימות ומשפיעות.

תשע"א, עמ' 3-10 והמקורות הנמנים שם.

9 לא ברור האם השורה "לא זו בלבד... עלות השחר" (9-11) היא חלק מן הסיפור, סיום דבריו של רבן גמליאל לבניו, או מסקנת המספר ותוספתו שנועדה לקשר את הסיפור להלכות החותמות את המשנה. בדברינו להלן נשער את האפשרות הראשונה.

10 מקור ההבחנה היסודית בין שתי צורות ניסוח אלה אצל אלברכט אלט, **מקורות החוק הישראלי**, האוניברסיטה העברית בירושלים, אקדמון, תשכ"ו.

11 הדיון במעשים שבמשנה זכה לפירוט משמעותי במאמרו של S.J. Cohen. "The Place of the in: Levine L.I. (ed.) *The Galilee in Late "Rabbi in Jewish Society of the Second Century Antiquity*, New York- Jerusalem, 1992, pp. 157-174.

ביחס בין משפט וסיפור במשנה עסק Moshe Simon-Shoshan, *Stories of the Law: Narrative discourse and the construction of authority in the Mishnah* New York: Oxford University Press, 2012

ההשפעות החינוכיות

בדברים שלהלן נדון בהרחבה ביחסו של רבן גמליאל לבניו כפי שבא לידי ביטוי במעשה המשולב במשנה. להלן נטען כי רבן גמליאל מפגין יחס סובלני ומכיל לבניו, ומציע להם דרך להיחלץ ממצב בלתי נעים שאליו נקלעו. עוד נציע, בהמשך לנאמר לעיל, שעצם השימוש בסיפור תוך כרי ניסוח חוק, שילוב בלתי צפוי בפני עצמו, נענה למגמה דומה, שלפיה יש לאפשר מוצא של גמישות לצד גבולות החוק והזמן הנקשים.

2. על מבנה המשנה ותכניה

להלן נבקש לראות במשנה א' לא רק שרטוט קשת של התייחסויות לשאלת סוף זמן קריאת שמע, אלא יצירה המשקפת יחסים משתנים לזיכרון, לאדם ולהלכה. לצורך זה נעיין בעמדות המובעות במשנה, החל מהעמדה הפשוטה ועד למורכבת.

גבולות הזמן שמציבים חכמים (שורה 4) הם ההגיוניים ביותר. חכמים פוסקים שסוף זמן קריאת שמע חל בחצות הלילה. הם לא מנמקים את המועד שצינו כסוף זמן קריאת שמע, כשם שהמשנה עצמה (עוד) לא הציגה לקורא את מקור הדין לקריאת שמע של ערבית, בניסיון לעצב הלכה שאיננה מדרש פוסקים אלא קביעה אפודיקטית הנובעת מעצם חשיבותה, ומקור תוקפה הוא קיומה בעצמו, והיא אינה שואבת סמכות מן הפוסקים שעליהם היא נסמכת.

חכמים מציבים את מצוות קריאת שמע בתוך הזמן המוחלט. הזמן, מעגל היממה, עשוי "משבצות" שלא נקבעו על ידי חכמים ולא עוצבו לשם קיום המצוות, אך המצוות משתלבות בתוכן וממלאות אותן תוכן. "חצות" הוא זמן אסטרונומי הניתן בקלות יחסית לזיהוי על ידי תנועת הכוכבים. מונחי הזמן שבהם עושים חכמים שימוש לקוחים מן האסטרונומיה האובייקטיבית. מצוות קריאת שמע זמנה "בשכבך"¹², וזמן השכיבה הוא מדרת הלילה ועד חצות הלילה לכל המאוחר. חכמים מנסחים שפה הלכתית אובייקטיבית המנותקת מן החוויה האישית ומזיכרון מצוות אחרות, ואינה מחויבת להיכרות עם מצוות אחרות, עם סדרי העבודה במקדש, אלא עומדת בפני עצמה, מנותקת ממעגלי זמן וממדי מצווה אחרים. חכמים לא משווים או תולים את קיום מצוות קריאת שמע במצווה אחרת או במסגרת זמנים שעוצבה לצורך אחר.

הגדרתו של ר' אליעזר (שורה 3) את גבולות זמן קריאת שמע לקוחה ממונחי זמן מהעולם הכהני של הקפדה על דיני הטומאה והטהרה.¹³ ההתקשות על הגדרת זמנה של מצווה

12 כפי שיפורט להלן, משנה ג.

13 פורסטנברג, יאיר, טהרה וקהילה בעת העתיקה, ספרות ההלכה בין יהדות בית שני למשנה, ירושלים: מאגנס, תשע"ו, עמ' 261-266 מסייג מן האפשרות הבולטת במחקר שלפיה ירדה מאוד ההקפדה על הטהרה לאחר החורבן, בהיות הטהרה בזיקה משמעותית למקדש, ומבקש לבסס עמדה שלפיה

אחת לא באמצעות זמן מוחלט (אסטרונומי) אלא על ידי גבולותיה של מצווה אחרת, יוצרת זיקה בין המצוות ומעמידה סולם ערך שלפיו המצווה השגרתית כפופה למסגרת החשובה יותר, ההקפדה על הטהרה, ואכילת הכהנים את התרומה.¹⁴ גישה זו מרמזת גם על אליטיזם מסוים שלפיו קיום המצוות כולן, ולא רק מצוות המקדש והכהונה, מסור לאוכלוסייה המכירה את עולמות ההלכה של המקדש והטהרה ומקפידה עליהן. הדברים לא נאמרים במפורש כמוכן, אבל עצם השימוש במסגרת הזמן הכהנית רומזת לכך.

מונחי עולם וזמן שאולים אלה יכולים להיות חלק מתנועה או ניסיון הרואים בהלכה גורם שתפקידו לשמר את זיכרון המקדש על ידי הידבקות בדיני הטומאה ובייחוס הכהני.¹⁵ ייתכן שגישה מעין זו מלמדת על קשריו של רבי אליעזר לעמדותיהם של בית שמאי.¹⁶

כשר' אליעזר מנסה למקם את מצוות קריאת שמע הוא מתבונן בעולם שכבר קיים בו מיפוי "הלכתי". הזמן אינו "מרחב בתולי" של זמן אסטרונומי חסר משמעות הלכתית. היממה כבר "מסומנת" באמצעות מעגל הזמנים של הפעולות הכהניות ועולם הטהרה העוטף אותן. ר' אליעזר ממקם את המצווה הנידונה בתוך מטריקס קיים של זמנים ושל ערכים המשתמעים מהם.¹⁷ ר' אליעזר מניח שהלומד מכיר לא רק את מצוות קריאת שמע וחובתה, אלא גם

המשיכה ההקפדה על הטהרה לעומק תקופת התנאים, שעיצבו מחדש את הלכות הטהרה ואת מעמדן הציבורי.

וולפיש, אברהם, **מרבדי משנה - פרקי ברכות**, עיון ספרותי ורעיוני במסכת ברכות, עמ' 20 הערה 12 מעיר

"על אף שתרומה היא "קודשי גבולים", אשר ניתנים ונאכלים מחוץ למקדש, היא שייכת למעגל החיצוני של עולם המקדש, ואפשר שלאחר החורבן התרומה אף קיבלה משנה חשיבות בהיותה זכר לעבודת המקדש".

14 דודמה שלכך רומזת הערת הירושלמי "תני עלה, וקרובין דבריהן להיות שוים" (ב, ע"א). כלומר ההתעקשות לנסח בשפה אחת את תיאורו של אותו פרק ביום מלמד על מסר או עולם ערכי המבקש להישמע.

15 הציבי לך ציונים.

16 בתלמודים מופנית אליו מספר פעמים האמירה: "ר' אליעזר שמותי הוא", בבלי **שבת** קל ע"ב, **נדה** ז ע"ב, ירושלמי, **שביעית** ט, ג, **תרומות** ה, ב, **סוכה** ב, ח, **נזיר**, ג, יא ואף בתוספתא **שקלים** ג, טז. ראו בהרחבה אודות זיהוי זה אצל גילת, יצחק, **משנתו של רבי אליעזר בן הורקנוס**, תל אביב: דביר, תשכ"ח, עמ' 309-329.

וראו את דיונו הנרחב של גולד, עוגד, **השמאים, אישיות פילוסופיה והלכה**, תל אביב: ידיעות ספרים, 2011, עמ' 136-145, 176-187.

17 האם ייתכן שר' אליעזר רואה בקריאת שמע פעולת היטהרות? הזיקה שבין היטהרות וקראת שמע באה לידי ביטוי בהתאחדות שני המרכיבים במבנה המקובל של סיפורי (ופרטיקות) מוות על קידוש ה'. גולדין שמחה, **עלמות אהבוך, על-מות אהבוך**, תל אביב: כנרת זמורה ביתן, 2002. פורסטנברג, לעיל הערה 13, עמ' 86-88 מזכיר את הדיון אודות הזיקה בין טהרת הידיים לבין ההכנה לתפילה המחזקת את הזיקה בין העולמות שמבקש ר' אליעזר לאגוד.

את מצוות אכילת התרומה לפרטיה.¹⁸ בחירתו של רבי אליעזר היא היוצא מן הכלל, ולפיה בדרך כלל מתווננות המצוות והחובות בסימנים אוניברסליים המסורים בידי כל אדם (ראו להלן בדבר זמני קריאת שמע של שחרית).¹⁹

שעת הסיום שמציע ר' אליעזר, האשמורה הראשונה, היא ציון זמן "מקדשי" המציין את תום מלאכות הלילה. זאת בניגוד לשעת חצות, כדעת חכמים, שאת מועדה יכול כל אדם לחשב או לגלות בקלות בלילה נטול עננים.

מעניין לציין שלא חכמים ולא רבן גמליאל אינם חולקים על פסיקת ר' אליעזר באשר לזמן תחילת קריאת שמע, אולם הקריאה שאנו מציעים כאן מבקשת לראות במחלוקת של חכמים ורבן גמליאל עם ר' אליעזר לא רק עמדה הלכתית שונה באשר לסוף זמן קריאת שמע, אלא ניסיון להציע "שפה" או "שעון" אלטרנטיביים לאלה שהציע ר' אליעזר, גם אם הם מקבלים את מסקנתו ההלכתית.

לבסוף יש לדון בעמדת רבן גמליאל (שורה 5). לכאורה מציב רבן גמליאל עמדה דומה מאוד לעמדת חכמים, כלומר נקודת זמן תלויה מאורע אסטרונומי, עליית עמוד השחר. אולם נדמה שעמדת רבן גמליאל נובעת מפרשנות שונה למונחים "ערבית" ו"בשכבך" שבהם הוא רואה שמות ולא פעלים, כלומר מונחים שנועדו לציין את מלוא הזמן שבו מבוצעת הפעולה האנושית של השכיבה והשינה, הלילה כולו. הסיפור הצמוד להלכה מלמד על מוטיבציות אחרות המקננות בבסיס עמדתו של רבן גמליאל, ודומה שזה מקומו הספציפי כאן.

מעשה בבניו של רבן גמליאל

הסיפור (שורות 6-8) מציג אינטראקציה נפיצה, בעלת פוטנציאל התנגשות במפגש בין האב ובניו. לא ברור המועד המדויק, השלב בקריירה של רבן גמליאל, שבו מתרחש הסיפור. האם רבן גמליאל כבר במלוא כוחו וההכרה בו, או שמא הוא עדיין בשנות ההתעצבות לקראת עלייתו לגדולה?²⁰ בכל מקרה דומה שהסיפור מבקש לרמוז שחזרתם המאוחרת

18 מה שמעלה את השאלה: כיצד יתכן שדווקא פרט זה, זמן תחילת קריאת שמע, נשמט מן "הידוע"?

אם הכול ידוע, בשביל מה צריך משנה, אם שום דבר לא ידוע, אז עיקר חסר מן המשנה;

19 בתוספתא המקבילה מציע ר' מאיר תיאור נוסף: "משעה שבני אדם נכנסים לאכול פיתן בלילי שבתות". ובתלמוד מצוטטת הברייתא: "משהעני נכנס לאכול פתו במלח".

20 לא ידוע היכן היה רבן גמליאל עצמו בשנות המרד ובשנים הראשונות לאחר החורבן. אף בעת פעילות רבן יוחנן בן זכאי לא נזכר עימו רבן גמליאל. רק לאחריו נשמע קולו של רבן גמליאל שהחל בהדרגה לתפוס עמדת מנהיגות, תחילה בעיר לוד, שם היה לו בית מדרש ולאחר מכן עבר לעיר יבנה, שבה כבר היה המנהיג הדתי המרכזי. רבן גמליאל פעל בין השנים 85-115 לספירה ועשה רבות למען קידום השיקום הדתי והמדיני של יהודי ארץ ישראל. הוא פעל רבות לחיזוק האחדות הפנימית היהודית

של בניו "מבית המשתה" לא הייתה נוחה לו.²¹ בפני האב-הרב הנבוך, ואולי גם הכועס, עמדו שתי אפשרויות: להתעלם מבניו המתגנבים הביתה בחשכת טרם-הזריחה, או לנזוף בהם ולמנות באזונייהם את כל הנזקים האפשריים שגרמו לעצמם ולו באיחורם לשוב מבית המשתה ואולי גם בעצם שהותם בו.

בניו של רבן גמליאל הם הפותחים בדברים תחילה (שורה 5). במקום להתנצל או לתרץ הם מסיטים את השיחה לנושא קריאת שמע של ערבית, ואומרים "לא קרינו אֶת שְׁמַע". רבן גמליאל רגיש מספיק לשמוע את בקשת הקרבה שבין השורות של דברי בניו, המנסים לשדר שהליכתם לבית המשתה לא ניתקה אותם מעולם של קיום מצוות וקבלת עול מלכות שמיים. לכן הוא בוחר באפשרות שלישית, שאיננה נזיפה או קינה על הנזק שחוללו, אלא בהגמשת גבול הזמן שקבעו חכמים. רבן גמליאל חושף שהגבול שקבעו חכמים אינו הגבול ההלכתי "האמיתי", כלומר שדעת חכמים אינה שסוף זמן "בשכבך" הוא בחצות הלילה, אלא מעין "מקדם ביטחון" שלקחו חכמים "כְּדֵי לְהִרְחִיק אֶת הָאָדָם מִן הָעֲבָרָה". רבן גמליאל פועל בסיפור בשני מישורים בו זמנית: מחד הוא חושף את העובדה שלמעשה לא מתקיימת מחלוקת בינו לבין חכמים בהלכה אלא בשדה החינוכי או המנהיגותי: האם תפקידם של חכמי כמעצבי ההלכה הוא להציב "מקדמי ביטחון" עבור ה"אדם הסביר", ואולי אפילו מחלוקת פילוסופית בדבר יכולת האדם לשלוט בהתדרדרותו המוכנית אל "העבירה". במישור השני רבן גמליאל משוחח עם בניו ומגמיש עבורם את גבולות ההלכה. הוא מזמין אותם לראות את ההלכה כמבנה רב-ממדים ולא כקו אחיד שברגע שנחצה "לא יוכל לתקון". נרמה שבין השורות אפשר לשמוע כאן גם עמדה חינוכית ביחס לבניו ולאיחורם מבית המשתה, ואולי בכלל. רבן גמליאל מוצא דרך לרמוז בדבריו על עמדה חינוכית מורכבת שבה הוא עושה שתי פעולות במקביל: גם מזמין את בניו "פנימה", להצטרף בחזרה לקהילת מקבלי עול מלכות שמיים ושומרי ההלכה, וגם רומז להם על המדרון החלקלק שלפניו הם עומדים וכתחיתו אורכת "העבירה".

בארץ ובחוץ לארץ, ומעל לכול פעל לשיקום ההלכה וההגות היהודית. כמנהיג כריזמטי שימשו מעשיו כתקדים הלכתי בתחומים רבים, לצד אמירותיו ותקנותיו והכרעותיו ההלכתיות הרבות. רבן גמליאל הוכר כמנהיג גם על ידי השלטון הרומי והדבר סייע לו גם כלפי פנים לחיזוק מנהיגותו הרוחנית. ראו: רחנפלד, ב', מעמדו ופועלו של רבן גמליאל לפני הליכתו ליבנה. **ציון: רבעון לחקר תולדות ישראל, נ"ה**, (ב), תש"ן. עמ' 161

ספראי, ש', **בימי הבית ובימי המשנה: מחקרים בתולדות ישראל**. כך שני, ירושלים: הוצאת י"ל מאגנס, 1994, עמ' 132

21 פרשנים ביקשו לומר ש"בית המשתה" הוא "בית החתנים" - מקור הביטוי הוא ככל הנראה בקהלת ז, ב: "טוֹב לְלֶכֶת אֶל־בֵּית אֲבִי מִלְכֶת אֶל־בֵּית מִשְׁתָּה". הביטוי יחידאי במשנה, אולם במקורות תנאים (מאוחרים) אחרים נעשה בו שימוש שבשגרה כמציין את בית החתנים - תוספתא (ליברמן) מגילה ג, טו, תוספתא (ליברמן) עירובין ה, יב, שמחות יב, ה.

3. מסקנות ומוצא

לאור הסיפור מצטיירת דמותו של רבן גמליאל כמי שעסוק בעיצוב ההלכה הקשובה, הערה לחולשות האדם, ומשמרת באמצעות הרגישות להם את הקשר למקדש. במובן מסוים דבריו של רבן גמליאל הם תגובה לעמדתו של רבי אליעזר, ויכולים להיתפס גם כהגדרה מחדשת של מקומה של ההלכה.

בעוד רבי אליעזר דבק במרדי הזמן הכהניים, המשמרים את מסגרת הזמן כמרחב הקפדה על הטומאה והטהרה, ומוכן לעצב את מסגרות הזמן החדשות הדורשות ניסוח רק לאור המסורת הזו, מציע רבן גמליאל מבט אחר על הזמן ועל ההלכה. בר' אליעזר מסדר את הזמן ואת ההווה האנושית והלכתית סביב ציר הטומאה והטהרה, ואילו רבן גמליאל מציע ציר חדש, ציר המצווה והעבירה. הציר החדש הזה מארגן מחדש את החוויה האנושית כולה.

ציר הטומאה והטהרה הוא ציר של הישמרות והיטהרות, ציר המייצר התבדלות חברתית של חברים וכהנים המקפידים ברמות שונות על דיני הטהרה באכילת הקודשים, התרומות והחולין, ומתבדלים לצורך זה ובאמצעות כך מ"עמי הארץ" שאינם מקפידים בדבר. הזמן עשוי מאיי טהרה המוקפים בתהומות טומאה, שבהם "נעלם" המטמא בעת טומאתו, מובדל מעולם העשייה, האכילה והקודש, והזמן בחליפתו מהווה מרכיב מטהר המאפשר לו לשוב לתחומי הפעולה המקודשים.²²

ציר המצווה והעבירה הוא ציר פעלתני. העולם הוא רצף של מעשים, משימות לביצוע, תחומי פעולה שבהם מתרחש המפגש עם האל. האדם מצוי ופועל ואף מתקדש ומקדש, לא בתחום המקודש והמטוהר של המקדש וקודשיו ושל עולמות הטהרה, אלא בתחומי המעשה. אולם בעולם פעלתני זה אורבת גם העבירה, הפעולה האסורה. אומנם נדרשת החלטה ופעולה על מנת לבצע עבירה, אולם התודעה האנושית נוטה להתיר לעצמה ולגלוש לתחום האסור. כדי למנוע נטייה אנושית זו גדרו חכמים את הזמנים ואת תחומי הפעולה בטווח ביטחון העשוי זמן והימנעות. עם זאת, בעת הצורך ניתן להרחיב טווח זה עד לגבולות הזמן האמיתיים שבהם עדיין יש לפעולה תוקף.

במבט לאחור מציע רבן גמליאל לזהות אף בהלכות המקדש עצמן גישה מעין זו. אפילו ההלכות הנוגעות עד למזבח עצמו ניתנות לניסוח לא במונחי טומאה וטהרה, אלא במונחי מצוות וזמן, ואף בהם ניתן לזהות הגבלה וגמישות אפשרית.

את משנת והלכת ר' אליעזר ניתן אפוא לזהות כמשנה משמרת, המבקשת לדבוק בערכים הקיימים ולהרחיב את החיפוש אחרי הטהרה. תמונת הזמן שהיא מכתובה משתרעת עד

22 עולמות מעין אלה מיוצגים במונחי הטהרה המשולבים בתפיסת זמן כגון "טבול יום". ראו אודות מונחים כגון אלה במאמרו של עריכות קדומות של טהרות: פורסטנברג, יאיר, "עיון מחדש במקורות המשנה, תרביץ כרך פ, חוברת ד, תמוז-אלול תשע"ב, עמ' 507-537.

לתחומי התפילה וקבלת עול מלכות שמיים. על דרך האסוציאציה מבקש ר' אליעזר לבנות תחושת כניסה אל עולמות טהרה וקודש בראשיתו של היום היהודי, ומגייס לצורך כך את קריאת שמע של ערבית. רבן גמליאל, לעומתו, מביט קדימה, אל עולם חסר מקדש, ומבקש לתת לאדם כלים חלופיים. רבן גמליאל מציע שאין צורך בדרכות בעולמות הטהרה כאפיק הדתי הבלעדי. ניתן להתחבר לזמן האוניברסלי, האסטרונומי, כפי שהציעו חכמים. רבן גמליאל מזמין את בניו, ואת לומד המשנה איתם, לראות את הפעולה החינוכית שמחוללים חכמים על ידי מעבר זה, לעולם של ערכים וגבולות אך גם של קשב וגמישות אפשריים.

